

УДК [811.111+811.161.2] : 81'25

КАТЕГОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДЕРЖАВНА ЗРАДА» ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Ясногурська Л.М., викладач кафедри іноземних мов
Рівненський державний гуманітарний університет

Стаття розглядає питання вивчення концепту «державна зрада» в сучасній лінгвістиці, використання терміна «зрада» та його категоризацію на прикладах перекладу фразеологічних одиниць з англійської на українську мову. Вказується на об'єктивну проблематичність їх перекладу та підкреслюється, що поняття «державна зрада» належить до ключових понять української й англійської культур.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, лінгвістика, державна зрада, переклад, дослідження.

Статья рассматривает вопрос изучения концепта «государственная измена» в современной лингвистике, использование термина «измена» и его категоризацию на примерах перевода фразеологических единиц с английского на украинский язык. Указывается на объективную проблематичность их перевода и подчеркивается, что понятие «государственная измена» принадлежит к ключевым понятиям украинской и английской культур.

Ключевые слова: фразеологическая единица, лингвистика, государственная измена, перевод, исследование.

Yasnoghurska L.M. THE CATEGORIZATION OF "HIGH TREASON" CONCEPT WITH PHRASEOLOGICAL MEANS (BASING ON THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES)

The article deals with the study of "high treason" concept in modern linguistics, the use of the term "treason" and its categorization basing on the examples of phraseological units' translation from English into Ukrainian. It indicates the objective problem of their translation and emphasizes that the concept of "high treason" belongs to one of the key concepts in Ukrainian and English culture.

Key words: phraseological unit, linguistics, high treason, translation, research.

Постановка проблеми. Державна зрада є одним зі злочинів, який ставить під загрозу територіальну цілісність і недоторканність держави. Можливість учинення такого злочину виникає з утворенням держави, тому державна зрада як злочин має довгу історію. На сучасному етапі розвитку суспільства державна зрада вважається одним з основних злочинів, про що свідчать законодавчі акти різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поняття «державна зрада» і суміжних ціннісних концептів зверталися дослідники в межах лінгвоконцептології, мови традиційного народного фольклору, пареміології та фраземіки. Так, у праці В. Карасик «Языковой круг: личность, концепты» виявлено різні типи мовних одиниць. Культурологічний підхід до мови, як зазначає автор, передбачає те, що, з одного боку, виокремлюються слова й вирази, які в концентрованому вигляді передають специфічний досвід народу, що користується мовою (власні назви, культурно-історичні реалії, поширені алюзії, слова з емоційно-оцінним фоном, який усвідомлюється саме цим етносом) [4, с. 90]. Саме такі одиниці об'єктивують уявлення англійського народу про державну зраду. З іншого боку, існує велика група слів і зворотів, що має універсальний характер для людства в цілому

[4, с. 90]; за допомогою мовних одиниць такого типу об'єктивується поняття про зраду Батьківщині в українській мові. На думку В. Телії, поняття про Батьківщину є категорією абстрактною, тому захист Батьківщини уподібнюється до захисту того, що людина вважає найціннішим для себе.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд категоризації концепту «державна зрада» засобами фразеології (на матеріалі англійської та української мов), звертається увага на стійкі порівняння, розглянуті номінативні сполучення з огляду на наявну дис трибуцію імені стрижневого концепту, його синонімічні, епідигматичні та фразеологічні зв'язки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрада – це єдиний злочин, визначення якого міститься в Конституції США. Вона «полягає лише у веденні війни проти Сполучених Штатів, приєднанні до їхніх ворогів, наданні їм допомоги й послуг» (ч. 3 ст. III) [14]. Конгрес передбачив покарання за зраду – смертну кару або позбавлення волі на строк не менше п'яти років і штраф у розмірі не менше 10 тисяч доларів, а також позбавлення права займати будь-яку посаду на службі Сполучених Штатів Америки (ст. 2381 Федерального Кримінального кодексу). Однак, запропонувавши конститу-

ційне визначення зради, Конгрес уніс у нього важливе уточнення: винною в зраді може бути визнана особа, яка вчиняє зазначені дії, будучи зобов'язаною зберігати вірність Сполученим Штатам. Це конституційне положення, безсумнівно, зазнало значного впливу поняття зради, закріпленого в англійському Законі про зраду 1352 р. Включення його в Основний закон країни пояснюється тим значенням, яке надавалося боротьбі з найбільш небезпечною антидержавною діяльністю, а також прагненням не допустити можливого використання статуту про зраду, який буде прийнятий Конгресом, у боротьбі з політичною опозицією. Як зазначає О. Богданова, батьки-засновники, маючи гіркий досвід боротьби за незалежність, майбутніх зловживань законом про зраду боялися чи не більше, ніж самої зради Сполученим Штатам [1, с. 5].

Отже, Статут про зраду 1352 р. є основним в англійському праві законом із питання державної зради. Визначення зради, що міститься в Статуті 1352 р., було досить консервативним. Головним у ньому є захист особи короля, його найближчих родичів, королівських чиновників. Він не містив положень, які б карали за зраду державі. Однак у середньовічному кримінальному праві поняття про державну зраду як про особливо тяжкий злочин вважалося дуже важливим, оскільки такі дії спрямовувалися не лише проти короля, але й проти всього королівства, армії, суспільства. Більшість людей вважала, що під загрозою було щось набагато більше, ніж просто королівський титул. І все ж таки в Статуті 1352 р. поняття зради мало вузьке тлумачення [2, с. 11] й отримало номінацію *high treason*. У тому самому Статуті давалося визначення поняттю *petty treason* або *petit treason* (букв. «дрібна зрада») – це зрада (включаючи вбивство) начальника підлеглим. Таке визначення зради передбачало випадки, коли дружина вбиває чоловіка, священник – свого прелата, слуга – свого господаря або господиню. Причиною того, що такий злочин вважався гіршим, ніж просто вбивство, і визначався як зрада, було те, що середньовічне й постсередньовічне суспільство спиралося на рамки, в яких кожна людина мала своє визначене місце. Такі вбивства сприймалися як загроза всій системі.

Ця інформація пояснює виникнення в англійському фразеологічному фонді таких номінацій на позначення державної зради: *wear Hector's cloak* (букв. «носити накидку Гектора»), *take Hector's cloak* (букв. «взяти накидку Гектора»), *sell the pass* (букв. «про-

дати прохід»). Фактично всі вони ґрунтуються на реальних історичних подіях, де головним сценарієм є зрада підлеглими свого керівника.

Фразеологічні одиниці *wear Hector's cloak* – “the reward of treason” і *take Hector's cloak* – “deceive someone who has trusted you” виникли в XVI ст. і пов'язані з подіями Північного повстання 1569 р. Томас Персі, сьомий граф Нортумберлендський, був ключовою фігурою цього повстання. Гектор Армстронг зрадив його за певну винагороду, але зрадницькі гроші не принесли йому щастя – він помер у злиднях. Англійська свідомість трактує такий сценарій як справедливую кару за зраду, і в англійському фразеологічному фонді з'являються відповідні одиниці [11, с. 63].

Sell the pass – “betray your own cause, countrymen” [11, с. 63], фразеологічна одиниця (далі – ФО) ірландського походження. Слово *pass* тут уживається у значенні вузького проходу в горах, який під час війни є важливим стратегічним об'єктом. *To sell the pass* (букв. «продати прохід») означало надати ворогу інформацію, яка б допомогла йому обійти чи якимось іншим чином подолати цю перешкоду. Згідно з ірландським традиційним епосом *Crotha*, «king of Atha», відправив своїх солдатів стерегти гірський прохід, щоб запобігти вторгненню армії *Trathal*, «King of Cael». Але солдати продали важливу стратегічну інформацію, ворожа армія увійшла на територію фірболлів, перемогла, а *Trathal* отримав титул короля Ірландії. Згодом цей вираз вживався в Ірландії у значенні «дати свідчення проти короля або королеви», «давати свідчення, звинувачувати своїх товаришів за гроші» [11, с. 63]. У XIX ст. політична ситуація в Ірландії відбилася в іншому значенні цієї ФО: “betray your fellow countrymen by selling information to the authorities” [12, с. 214] – «зрадити співвітчизників, продаючи інформацію владі». Непрості стосунки між Ірландією й Англією уможливили виникнення ірландської ФО *treacherous as an Englishman* [11, с. 54] – «зрадливий, підступний, як англієць».

Із поняттям про зраду пов'язане виникнення порівняння *false as Fortager* (*Vortigern*) – букв. «нещирий як Вортигерн». Вортигерн – це британський король, якому довірили захист королівства після відступу римлян і який у 449 р. зрадив цю довіру, запросивши на допомогу англосаксів Хенгеста й Хорса. У результаті англосакси повністю розгромили піктів і скоттів і захопили їхні території [11, с. 54].

Із подіями того самого історичного періоду пов'язується виникнення фразеологізму *night*

of the long knives (ніч довгих ножів) зі значенням “a treacherous betrayal or ruthless action” [12, с. 200] – «підступна зрада або безжальна дія». Традиційно ця фраза означала легендарну бійцівську розправу Хенгіста над британцями в 472 р., хоча із самого початку співпраця британців і англосаксів передбачала стратегічний альянс. [12, с. 200]. У сучасній історії «Ніч довгих ножів» особливо пов’язується з низкою чисток, проведених у нацистській Німеччині в 1934 р. Основна частина страчених належала до організації СА (парамілітарної організації НСДАП). Гітлер вдався до чисток у СА та стратив її лідера, Ернста Рема, оскільки в незалежності організації вбачав загрозу особистій владі. Він скористався ситуацією, щоб позбутися супротивників свого режиму та звести рахунки зі старими ворогами. За час проведення операції стратили 85 чоловік, понад тисячу було заарештовано.

Лексема *quisling* (квіслінг) уживається на позначення зрадника Батьківщини [11, с. 55]. Відкун Квіслінг був засновником і головою норвезької націоналістичної партії. Під час Другої світової війни обіймав пост міністра-президента окупованої німцями Норвегії. Коли в 1940 р. у цю країну прийшли фашисти, Квіслінг запропонував місцевим жителям підкоритися їм і не чинити опору. Після війни був розстріляний за звинуваченням у державній зраді. У більшості країн Європи слово квіслінг стало синонімом слова зрадник.

Міжнародною вважається й ФО *fifth coloumn* (п’ята колона) – “a group of secret sympathizers or supporters of an enemy that are engaged in espionage or sabotage within defense lines or national borders” [13]. Фразеологізм належить генералу іспанської армії Е. Молю. Восени 1936 р. під час наступу франкістів на Мадрид він звернувся по радіо до населення столиці, заявивши, що крім чотирьох іспанських армійських колон, ще є п’ята колона, яка здійснює в місті підривну шпигунську роботу. Відтоді п’ятою колоною називають шпигунів, диверсантів, людей, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країні.

Число два осмислюється як символ роздвоєння, нещирості, лицемірства, які часто є складовими частинами ситуації зради. Цей смисл закладений у фразеологічних одиницях *double agent* – “a spy pretending to serve one government while actually serving another”: “*He was secretly working as a double agent for the Americans during the war*” [13]; *two-faced* – “insincere; disloyal; deceitful”: “*Don’t confide too much in him as he has the reputation of being two-faced*”

[11, с. 313]. Зазначимо, що номінації подвійний агент («Подвійний агент: між «Правим сектором і ФСБ») і дволичний – «лицемірний» [10, с. 223] існують і в українській мові.

В обох лінгвокультурах державна зрада асоціюється з актом купівлі-продажу, про що свідчать англійські номінації *sellout* – “a betrayal or act of treason” (“*The spy’s behavior during the Cold War was a classical sellout*”; “to be unfaithful to your country for money or other reward; to betray one’s cause or associates especially for personal gain”: “*In the Revolutionary War, Benedict Arnold sold out to the British*” [13]) і українська номінація продати Батьківщину: «Депутати можуть стріляти в людей, збити машиною, продати Батьківщину і не сісти, – вважає волонтер» [16].

Як зазначає В. Карасик, культурологічний підхід до мови передбачає виявлення різних типів мовних одиниць: з одного боку, виокремлюються слова й вирази, які в концентрованому вигляді передають специфічний досвід народу, що користується мовою (власні назви, культурно-історичні реалії, поширені алюзії, слова з емоційно-оцінним фоном, який усвідомлюється саме цим етносом) [4, с. 90]. Саме такі одиниці об’єктивують уявлення англійського народу про державну зраду. З іншого боку, існує велика група слів і зворотів, що має універсальний характер для людства в цілому [4, с. 90], за допомогою мовних одиниць такого типу об’єктивується поняття про зраду Батьківщині в українській мові. У паремійних текстах цієї групи яскраво виражені норми поведінки, тобто ціннісні значущі стереотипи соціальної взаємодії людей у певних ситуаціях. Норми поведінки мають прототиповий характер, тобто в пам’яті етносу зберігаються знання про типові дії, очікування відповідних дій і оцінні реакції стосовно тих чи інших ситуацій [4, с. 25]. Паремійні вислови покликані насамперед впливати на поведінку (через аргументування, апелювання до прецеденту, авторитету тощо). Проаналізувавши паремії тематичної групи «Зрада Батьківщини», доходимо висновку, що вона фактично не містить прислів’їв і приказок, в яких ішлося б безпосередньо про зраду, отже, не дається пряма оцінка такому явищу. Відповідно, застосовується інша стратегія впливу на слухача. Як відомо, норми поведінки актуалізуються тоді, коли виникає вибір між певними поведінковими стратегіями. Протиставлення таких стратегій виявляє контраст між моральними й утилітарними нормами поведінки. У першому випадку акцентуються інтереси інших людей, у другому – інтереси індивіда [4, с. 189], а в межах

аналізованої тематичної групи такий контраст особливо загострюється, оскільки протиставляються загальні інтереси Батьківщини й особисті інтереси людини. Батьківщина – це рідна країна, в якій народилася й проживає людина; у сучасних умовах Батьківщина пов'язується з поняттям «держава». У такому разі вона охоплює соціальний і державний устрій, систему політичних відносин, культуру, духовні цінності, особливості мови, побуту, звичаїв: «Наша слава – Українська держава». Слід зазначити, що для українців ставлення до своєї країни, землі, Батьківщини – близько-інтимне, в українській мові існує чимало символічних, метафоричних номінацій: Мати-земля, рідна ненька Батьківщина, матінка-земля, Україна-мати. Фактично зрада Батьківщини прирівнюється до зради рідної матері. Як правило, норми поведінки в паремійних одиницях виражені не прямо, а опосередковано; прийом перефразування дає можливість скласти список норм, що виводяться з корпусу паремій. Характерною особливістю прислів'їв і приказок аналізованої групи є те, що єдина можлива норма поведінки в ситуації вибору між інтересами Батьківщини та власними інтересами висловлюється абсолютно прямо. Основна логема, що виводиться в межах групи «Зрада Батьківщини», – краще вмерти, ніж зрадити Батьківщину. Така норма поведінки, за класифікацією В. Карасика, належить до норм взаємодії, які вважаються найважливішими для суспільства, їх порушення підриває засади суспільного устрою, саме тому до зрадників скрізь ставляться з презирством. Такі норми не лише закріплюються в неписаних моральних правилах поведінки, але й фіксуються в юридичних кодексах [4, с. 29]. Так, державна зрада згідно зі ст. 111 Кримінального кодексу України – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. У паремійному фонді української мови фіксуються такі норми: за рідний край життя віддай; за рідний край – хоч помирай!; радше впадь, але не зрадь; у бою за Вітчизну й смерть красна; краще на своїй стороні кістками лягти, ніж на чужині слави натягти; не той чоловік, хто для себе живе, а хто за батьківщину в бій іде; жити –

Батьківщині служити; для своєї Батьківщини ні сил, ні життя не шкодуй [15]. Нарешті, дається пряма оцінка таким діям: «Хвалено тих, що твердо стоять за свою батьківщину». Отже, захищати Батьківщину, а за потреби й віддати своє життя за неї – це один із основних принципів поведінки людини, що закріплені в догматах віри і юридичних кодексах. Такі норми не пояснюються, вони визнаються найвищими цінностями й тому розглядаються як суперморальні норми поведінки [4, с. 29].

«Батьківщина – найдорожче, що є в людини». Поняття про Батьківщину є категорією абстрактною, а людина, за висловом К. Жюля, «завжди намагається інтерпретувати абстрактне в термінах чуттєвого досвіду» [8, с. 137–138], знайти аналогію між абстрактним поняттям і конкретним об'єктом реального світу, який міг би цю абстракцію зробити наочною, будучи порівняним із нею. Паремійні одиниці цієї групи містять назви об'єктів, які є життєво важливими або найдорожчими для людини (зір, мати, життя). Тому захист Батьківщини аналогізується із захистом того, що людина вважає найціннішим для себе.

Інформація про світ надходить за допомогою органів чуття. Серед інформаційних каналів найважливішим є зір, оскільки через нього людина отримує приблизно 80% відомостей про навколишнє середовище. Зір – це безцінний дар, яким людина наділена від народження. Саме він дозволяє сприймати навколишній світ у всьому його розмаїтті, жити повноцінним життям. Водночас очі є дуже вразливим, майже незахищеним органом людини, який треба берегти. Аналогізація захисту життєво важливого органу людини (очей і Батьківщини) уможливила виникнення таких паремійних одиниць: Бережи Вітчизну, як око, і вона тебе завжди бережить; бережи Батьківщину як зіницю ока; бережи кордон, як зіницю ока [15].

Культ матері, який в українців пов'язувався з обожнюванням землі, став основою етнічної доміанти українського національного характеру. Від матері вимагалася повна самовіддача, готовність до самопожертви заради дітей. Їхня невдячність, учинена матері кривда трактувалися народною традицією не тільки як порушення Божої заповіді «шануй отця і матір свою». Це було відступництво від засад людського співжиття, злочин, покарання за який є неминучим: «хто матір забуває, того Бог карає»; «шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько». Відповідно до моральних норм поведінки діти повинні шанувати, захищати й берегти свою

матір. Асоціювання рідної матері з рідною землею стало підґрунтям паремії «Бережи рідну землю, як мати кохану».

Соматизм голова пов'язаний безпосередньо зі сферою життя людини, її існуванням, а відсутність голови сприймається як смерть [7, с. 91]. Уживання лексеми голова в такому смислі надає метафоричного значення паремії «Україна – мати, за неї треба головою стояти» [15].

Життя людини як явище космічного масштабу унікальне за своїм змістом. У ньому поряд із драматичними присутні яскраві позитивні моменти, які вміщують у собі могутні стимули для творчої діяльності, саморозвитку, зміцнення й розширення самосвідомості особистості. Життя – це найбільша цінність. Люди можуть зробити неймовірну кількість найрізноманітніших дій, щоб зберегти своє життя й життя своїх близьких. Вважається, що немає нічого, що могло би бути для людини важливішим, ніж власне життя або життя близьких. Але згідно з українською народною традицією «за народ і волю віддамо життя і долю», оскільки «без Батьківщини немає людини» [15].

Хто зраджує Батьківщину, того очікує неминуча кара. Для українського народу становлення української державності проходило досить важко й довго, паралельно відбувалось і створення законодавчої бази України. Витоки кримінальної відповідальності за державну зраду прослідковуються в Судебнику 1550 р. Однак у названому нормативно-правовому акті не вказувалося на способи вчинення аналізованого посягання. Уперше спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради містилися в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., документі, який вважається проектом першого відомого в історії кодексу українського права, хоча цей документ не був офіційно затверджений. Законодавчі норми, які передбачають кримінальну відповідальність за державну зраду, у сформованому вигляді з'явилися в Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. [5, с. 32]. Але українська народна традиція завжди трактувала зраду Батьківщини як один із найтяжчих злочинів, як подвійну зраду, оскільки зовнішній ворог діє в інтересах своєї Батьківщини, а зрадник Вітчизни зраджує свій народ, свій рід, а значить, і самого себе. За такі діяння кара неминуча: хто торгує батьківщиною, того кара не мине; хто зраджує батьківщину, той нечистій силі свою душу продає [15]; зраду приймають, а зрадника вішають.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, фразеологічні одиниці англійської

мови, що репрезентують смисл державної зради, утворені на прикладах ситуацій зради історичного характеру, розуміються як стереотипи віроломної поведінки, яка отримує негативну оцінку. Негативне ставлення до зради Батьківщини визначається в українських паремійних одиницях дидактичного характеру відносно ситуації збереження вірності своєму народові, необхідності любити й захищати Вітчизну як найголовнішу цінність у житті людини. Фактично в центрі уваги англійської лінгвокультури – інституціональний аспект зради; це пояснюється більшою орієнтованістю англійців на дотримання юридичних норм порівняно з українською лінгвокультурою, що має історичне пояснення, оскільки шляхи становлення державності були різними в обох країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданова Е. Ответственность за преступления против государства в американском криминальном праве // Е. Богданова. – М. : Наука, 2002. – С. 5.
2. Гулямов Р. Государственная измена в средневековой Англии до и после статута 1352 года : автореф. дис. ... кандидата юридич. наук // Р. Гулямов. – Северо-кавказский гуманитарный ин-т. – Ставрополь, 2004. – 21 с.
3. Кримінальний кодекс України станом на 11 лютого 2013 р. / упоряд. В. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – 232 с.
4. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс // В. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Кончук Н. Кримінальна відповідальність за державну зраду в історії вітчизняного кримінального законодавства // Н. Кончук. – Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Том 8. – № 1 (26). – С. 27–33.
6. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. : М. Пазяк. – К. : Наук.думка, 1991. – 440 с.
7. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психогнітивний та етнокультурний аспекти) // О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
8. Телия В. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке // В. Телия. – М., 1988. – С. 173–204.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Укл. : М. Номис. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.
10. СУМ 2: Словник української мови: В 11 т. / Укл. : І. Білодід та ін. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
11. [TETM] A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P. Wilkinson. – L. & N.Y. : Routledge, 1993. – 777 p.
12. [ODI] Oxford Dictionary of Idioms / Ed. by J. Stevenson. – New York : Oxford University Press Inc., New York, 2004. – 340 p.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usconstitution.net>.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://za-mir.in.ua/pro-ukrainu/252-prysliv-ia-pro-ukrainu>.
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://m.znaj.ua/politics/znysneni-cinnosti-majdanu-ukrayincyam-pokazaly-zvorotnyj-bik-deputativ>.